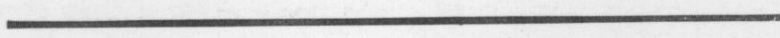

GYŰJTŐ: KNEZET János
GYŰJTÉS IDEJE: 1980.

TART.: A MAGYAR ÉS HORVÁT NŐK TINTA
HAGYOMÁNYOK HORDOZÓI DÉL-SOMOGYBAN

13 lap

FŐLDRAZSI MUTATÓ: DÉL-SOMOGY

CYKLUSMUTATÓ:
XVII.
XXXII.

PAPÍRIPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

KELTÁROMS

ÁTVEVETVE AZ EGYS. LFK. 4308-as TÍTELE ALÓL.

Küszy Judit

A magyar és horvát nők, mint a hagyományok
hordozói Dél-Somogyban

Somogy megye népének a XIX. századra kialakult etnikai etnikai arculatát nagy mértékben meghatározták azok a gazdasági, társadalmi demográfiai változások, melyek a török kiűzését követően a XVIII. században végbementek. A mocsarak, zártabb erdők közelében fekvő községek egy részének lakosai saját földjüket, falujuk területén vagy közelében vészeltek át a nehéz időket. Mások messzebbre menekülve húzták meg magukat, s a harcok elültével visszaköltöztek. A XVIII. század elejétől kezdve a közbiztonsági viszonyok rendeződésével ezek a helybenmaradottak segítettek leginkább elő a megye paraszti hagyományainak továbbvitelén.¹ Helyismerettel, megfelelő termelés, tapasztalattal ezek rendelkeztek, telkes, legalábbis féltelkes jobbágyokként folytatták életüket. Az ennél szegényebbek másfelé próbáltak szerencsét.

Dél-Somogyban nagyobbbrészt református volt a XVIII. század elején a törzsökös lakosság?

A betelepítések a XVII. század végétől, XVIII. sz. elejétől megindultak. Belső-Somogy déli felébe magyarokon kívül nagyobb számban horvátok, kisebb csoportokban vendek és németek költöztek be. Legtovább, azaz egészen máig megőrizték nyelvüket a Lakócsa, Potony, Szentborbás, Tótujfalu, Felsőszentmárton falvakba egykor beköltözött horvátok utódai. E községek népe egy néprajzi csoportot képezett.³ A másik Dráva menti horvát csoport a Babócsa környékieké. Ez utóbbi területen a horvátok nagyobbbrészt magyarokkal együtt laktak és Bolhót, Heresznyét kivéve a XX. sz. elejére elmagyarosodtak.⁴

Jelenlegi bemutatóm középpontjában a Dél-Somogyban élő két egymástól lényegesen elkülönülő néprajzi-csoport anyaga áll: a Rinya menti és Csurgó környéki református, nagyobbbrészt folyamatos lakottságú magyar falvak és a XVIII. sz. első felében betelepült lakócsai és környéki horvát falvak asszonyainak szerepe a hagyományörzésben. Olyan jelenségek elemzésével foglalkozom, melyek mindkét csoportnál megfigyelhetők, de azokra

sajátosan jellemző módon.

*Családszervezeti, munkaszervezeti kérdések⁵

A vizsgált területen a 19. század folyamán a jelentősebb földterülettel /fél telkestől egytelkesig/ rendelkező családok egy része u.n. nagycsaládi szervezetben élt, azaz többgenerációs családokban.⁵ Az ilyen együtteseknél a gazda és felesége, rendszerint az apa vagy a legidősebb bátyj és felesége irányította a család életét, osztotta be a munkákat, gazdálkodott a készletekkel. A gazdaasszony maradt otthon a gyerekekkel, látta el a ház körüli munkát, míg a fiatalabb asszonyok tavasztól-őszig a mezőn, erdőn, szőlőben dolgoztak, vagy télen fonás-szövésessel foglalkoztak. Ő osztotta be az élelemre szánt készleteket, sütött-főzött a konyhán. Ugy emlegetik ma "féltékenyen őrizte a fakanalat"⁶. Kiváltságos helyzete volt az asszonyok között. De ki voltak szolgáltatva neki a férfiak is annyiban, hogy az ő főztjével kellett megelégedniök, s ha szűken mérte a zsírt, a húst, a lisztet szinte éheztek. A gazdaasszony a ház körüli munkákba bevonta a többi asszonyt ami a porta rendbentartását, az aprójószág ellátását, s a főzéshez, sütéshez szükséges anyagok előkészítését illeti. Rábizta pl. ereje fogytával menyére a kenyér dagasztását, de a kemencébe már ő tette be. Tudományaira, kiváltságaira féltékenyen ügyelt, ezért a gondjaira bizott asszonyok nem is igen tanultak meg főzni. A főzés tudományát nem is követelték meg a férjhezmenő magyar vagy horvát lánytól, de a len- vagy kendermunkához, szövéshez, fonáshoz érteniök kellett. A legifjabb generáció is az otthon maradt

idősebb asszonyoktól sajátította el azokat az ismereteket, felfogási, viselkedési normákat, amelyekhez a családi illetve a faluközösség életében tartania kellett magát. Tőlük tanultak beszélni, énekelni.

A gazda és gazdaasszony tiszte volt az is, hogy ruha-félével ellássa a családtagokat olyannal amelyet ők láttak jónak. A fiatalabbak nem szólhattak érte, örültek ha kaptak valamit.

A Dráva menti horvátoknál előfordult, hogy feleséget Dráván tuli horvátországi területekről hozott a gazda pl. ha megözvegyült. Ezek a menyecskék még szigorubban gazdálkodtak a készletekkel, a böjtöket, a böjtök különböző fokozatait igen komolyan betartották. Minthogy szegényebb községekből, vagy rétegekből kerültek át, igénytelenebbek voltak az étellekkel szemben és saját izlésüket rákényszerítették másokra.

Magyar református falvakban Belső-Somogyban a 19. század folyamán már az volt a gyakoribb, ha csak egy felnőtt, családos gyermek maradt otthon szüleivel együtt, a többi testvér vagy csak házhelyet, házat kapott, vagy benősült valahova "vőnek ment", vagy napszámosként, zsellérként folytatta életét. Az idősebb még munkabíró apának és anyának a vagyon tulajdonosainak hasonlóan kiváltságos szerepe volt akkor is, ha egyetlen gyermekük és családja gazdálkodott velük.

A Dráva menti horvátoknál a XIX. sz. folyamán és egészen az 1920-as évekig virágkorát élte az a családi szervezet⁶, ahol 4-5 kis család is együtt gazdálkodott. Kevesebb földmennyiség /8-15 hold/ is képes volt egyben tartani a család-

dot. De rá is szorultak a család birtokán kívüli munkavállalásokra is: aratás, cséplés, erdei munka, csemetezés, piacozás, házalás /füstölt hallal, kelt rétesekkel horvátországi piacokra, falvakba/. A kereset a gazdát és gazdaasszonyt illette.

A családok sütő-főző feladatait ellátó idős asszonyokat hívták meg lakodalmak, komabálak, torok alkalmával segítségnek az ételek elkészítéséhez⁸. Így nagyobb közösségek étkezési szokásaiba is beleszólásuk volt a község e tekintetben is hangadó módosabb gazdaasszonyainak. Ezek az alkalmak lehetőséget adtak arra is, hogy új nyersanyagokat megismerjenek, új ételfélék készítését is megtanulják.

A dél-somogyi szövés-kultúra sajátosságai

Nemcsak a táplálkozás, de a szövés-fonás, viselet területén is megnyilvánult az asszonyok hagyományőrzése, de ujitó kedve is. A lakást és testet fedő textiliáknak reprezentatív szerepük is volt. Hivatottak voltak viselőjük, tulajdonosaik társadalmi rangját, gazdasági helyzetét, nemét, korát esetleg a családban elfoglalt szerepét is anyagukkal, színükkel, díszítésükkel, szabásukkal mutatni.

A dél-somogyi területek magyar és horvát csoportjainak szövés-kultúrájára egyaránt jellemző két vonás⁹. Egyik, hogy lent is termeltek a kender mellett házivászon készítéséhez Csökölytől Porrogig, Lakócsától Taranyig. Másik jellegzetes helyi sajátosság, hogy a parasztasszonyok maguk szőtték mind az egyszerű, mind a mintás vásznakat, s takácsok az itteni l

lakosságnak csak egy teredékét látták el vászonfélével. Már az 1810-es évek elejéről van tudomásunk Richard Brigt angol utazó jóvoltából Taranyból /vend/ és Csokonyából /magyar/ arról, hogy parasztasszonyok szőnek¹⁰. Paraszti vagyonleltárakban az 1850-es években /pl. Berzencén-horvát/ szintén szerepel szövőszék.¹¹

Épp ezen a dél-somogyi területen maradt fenn a legdifferenciáltabban a vászonba szőtt színes csikok korjelző szerepe. Magyaroknál az ünnepi vászonterítőfélék /Karácsonyi abrosz, disztörölköző, kosárruha, paszitos ruha/ mintájának színe vörös, sötétvörös vagy bordó.¹² A halott felrevatalozásához szükséges vásznonok diszítésének színe viszont korjelző szerepű. A XX.sz.elején a fiatal halott/ kb 30-35 éves korig/ garniturájában /halottas lepedő, abrosz, disztörölköző, tükörtakaró ruha, szemfedél/ mindenfelé piros esetleg bordó /Csurgó és környéke/ a csikbe disz; idősebbé 35-40 év között esetleg a vöröshöz, bordóhoz kéket vagy feketét is vegyitettek; 50 év körül lehetett a diszítés színe tisztán kék /Csurgó és környéke/, fekete/Gyé-kényes/ vagy sárga /Alsósegesd, Csököly/. A 70 év körüli halott felravatalozásánál fehér alapon fehér mintás vásznak szerepeltek. Az 1920-30-as években többfelé kiszínesedtek a szőttek, így a legfiatalabbak vásznait piros-kék-sárga-rózsaszín foltszerű virágok diszítették.

A lakócsai és környéki horvátoknál nemcsak a temetéssel kapcsolatos terítőfélék, de az asszonyoknak mindenkor hétköznapi és ünnepi ruházata, ágya felvetéséhez szükséges terítői ágyneműi is követték mintájuk színével tulajdonosuk korát éppugy, mint az alkalmilag használt viseletdarabok pl. eső alkalmával a fejükre borított abrosz, vagy a bucsus menetben hátukon viselt háti tarisznya csikdisze is. A vászonból való ruhadarabok közül a női ing /h.rukáve/ ujjának hosszanti széles csikdisze és ujjaszéle, a felsőszoknya /h.bikla/ elején lévő vászonbetét/ h.prvapola/ szélés lévő csik mutatta az asszony korát. A piros a legfiatalabbak színe, 30-35 éves kor után egyre több fekete vegyül a mintába, 50 éves kor felett csak fekete, 70 év körül már csak fehér alapon fehér a házivásznak diszitő csikok színe.

Szintén korjelző szerepű lehetett, bár szélesebb színskálával az asszonyok kontyának/h.pocelica/ kötényének /h.frtun/ ovének /h.polyasz/, fejkendőjének színe is a vöröstől a zöldön, sárgán át a feketéig, de ezek már nemigen készültek vászonból, az idős nők gyász fejkendőjét kivéve.

Fehér gyász magyaroknál és horvátoknál

A horvát nők teljes gyászt /fehér mintás rukáve, bikla, fehér kendő, fekete kötény/, félgyászt / a rukáve ujja és a felső szoknya eleje feketemintás/, és a félgyászból bizonyos átmenetet is megtartottak. Ez fiatalra, öregre egyaránt vonatkozott, közeli hozzátartozó halála esetén két é-

vig is gyászoltak, igen távoli rokon esetén fél évig¹³. Voltak kifejezetten gyász ünnepek is: nagypéntek /teljes gyász/, nagyszombat / félgyász/ ujhold péntekje is, ehhez a naphoz elég sok hiedelem is fűződik. A viselet elhagyásával, az 1950-es évektől a fehér gyászt felváltotta a horvátoknál is a fekete.

A dél-somogyi református magyar falvakban szintén fehér vászon felsőruházatban gyászoltak, de már az 1920-as években ^{valamikor} alig maradtak ennek nyomai. A legtöbb szerző Csököly asszony-
népéről jegyzi meg,¹⁴ hogy fehér vászonban gyászol, azaz a nők ünnepi templomi gyászöltözéke fehér. Testi ruhán szőttess-
diszt nem vagy alig alkalmaztak a belső-somogyi magyarok, így a gyászöltözékek ingujján, kézelőjén, kötény szélén, kendők szélén vagy sarkán fehér himzéses a disz. A csökölyiek mértanias mintákat alkalmaztak ezeken a ruhadarabokon. Legtovább nagypénteken, a reformátusok legnagyobb egyházi és egyben gyászünnepén mentek fehér vászon felsőruhában a **dél-somogyi magyarok**¹⁵, a falu apraja-nagyja. Néhány községben már csak úgy emlékeztek rá, hogy "nagypénteki gyónó"/Somogyszob, Csokonya, Kálmánca, Darány, de így nevezték a zselici református falvakban is/. Nem volt azért tisztán fehér pl. a kontyban lehetett fekete szín, a fej illetve a vállkendő lehetett fekete, de a cipő mindenképpen fekete volt. A fekete gyász nagyobb mértékű térhódítása az első világháború után kezdődött meg, de az idős halottat még sokáig fehér vászonban temették. Csökölyben más ruhát vettek fel nagypéntek délután a templomba/ fehér vászon/ és mást nagypéntek délután /sáfránnyal sárgított lenvászon/ a fiatalasszonyok. Az özvegy-

nek itt a fejszorítója, a kontynak a homlok fölé ebből pántja is fehér volt, nem özvegyeké fekete. Más református falvakban is az volt a szokás, hogy gyász alkalmával elhagyták a kontyról a müvirágokat, színes pántlikákat, fehér és fekete színekben keményítés nélkül viselték. A félgyászt egyben hétköznapi gyászt hosszú ideig kékfestő szoknya és rékli, fehér vagy fekete kötény és fejkendő jelentette. Ilyenben virrasztották a halottat, ilyenben kísérték ki a temetőbe. Temetésre nem fehér gyászba mentek "fel nem igazodtak", ~~azak~~ Az 1920-30-as években sokfelé a fekete gyászt/teljes gyászt/ kékfestőben való gyászolás előzte meg. /Csurgó és környéke/.

Az öltözködéssel kapcsolatos szokások betartására vonatkozó szigorú rendszabályokról említünk néhány példát. Ilyen kérdésre, hogy mi történt akkor, ha valaki nem a megfelelő öltözékben jelent meg, rendszerint a következő válaszokat kapja a gyűjtő: "ilyen nem történhetett meg, annyira igyekeztek a szokásokat betartani", "nagy szégyen lőtt volna", "mögcsufolták érte, megszólták..nagy szégyen volt az egész családnak". Konkréten egy kissé kivüállónak tekinthető szemtanú, egy kutasi jegyzőné megfigyelését érdemes idézni: "Ha valaki nem a megfelelő ruházatban jelent meg, pl. legágatta a haját, szűk szoknyát vett fel, kalapot, pirosítót használt, azzal szemben fenntartással viselkedtek, mint idegennel, mint aki már nem tartozik közéjük. Egy asszony a lányát nyilvánosan megszégyenítette, mert levágatta a haját rövidre, úgy, hogy mások előtt többször hangosan szidta és huzogatta a haját". Kitagadás is járhatott a szülők, nagyszülők részéről. Horvátoknál, ha valaki nem az ő viseletükben jelent meg,

rögtön rámondták "ez magyar", ami azt jelentette, hogy nem közjük tartozik.

Nagykorpádon egy fiatalasszony kezéből kikapta az anyósa a vasalót és a ruhát és kidobta az udvarra, mert vasárnap akart vasalni mondván "a vasárnap az lögyön pihenőnap, akkor sem mosni, sem vasalni nem szabad".

A lakószoba berendezésének adatai

A dél-somogyi falvakban a XX.század elejéig megmaradt az a célszerű szobaelrendezési mód, hogy a bejárat melletti sarokba tették a sarokpadot az asztallal, székekkel, a pad felett tál és korsótartó polccal, a hátsó szobafal mellé kerültek a az ágyak. Ezáltal a szoba közepe szabadon maradt, s így különböző munkákat el lehetett ott végezni: fonalgombolyítás, felvetés, fonás, szövés, tollfosztás, kukoricafosztás, káposztasavanyítás. Mind a magyaroknál, mind a horvátoknál lényegében ugyanez az elrendezési elv volt. De voltak más apróbb különbségek, másképp volt megvetve az ágy, mások voltak az ágynemük mintái, formája, a katolikus horvátoknál sok volt a szentkép a falon. Itt nagyobb családok laktak a szobában több volt az u.n. supellás ágy, azaz olyan pótágy, amelyet ke-rekeken be lehetett a másik ágy alá gördíteni. Használtak horvátok is pólyabölcsőt, gyermekforgót, járókát, ^{állókát} de magyarok is. Viszont az u.n. rengőpad inkább csak magyaroknál fordult elő. Ezt az ágy mellé tették, erre került a pólyabölcső, vagy nagyobb gyereknek erre ágyaztak.

A magyar református falvakban mind a táplálkozásban, mind a viseletben, szoba- és konyhaelrendezésben a XX. század elejétől a család idősebb asszonyai mellett kezdett megnőni szerepe a jobbmódu családok elkényeztetett egykéinek. Ezeknek több beleszólást, kezdeményezést eltűrtek, mint ahol több gyerek volt, jobban óvták, kényeztették őket, hogy megmaradjanak. Különösen ha nem adták ki a háztól egyetlen lányukat a szülők, inkább vőt fogadtak oda, volt kedvezőbb helyzetben az anyjuk mellett maradt fiatalasszonyoknak, mint az anyós mellett élő menyeknek. A piac, a viszonyok változása, utak, vasutak épülése különben is hozzájárult a paraszti életmód megváltozásához, felgyorsult a munkatempójuk, megváltozott fokozatosan a felfogásuk, más lett a viszonyuk a korábbi hagyományokkal szemben. Ez az átmeneti időszak az 1960-as évekig tartott a dél-somogyi magyaroknál, a Lakócsai és környéki horvátoknál szegényebb voltuk, az országhatár melletti kedvezőtlenebb helyzetük miatt szinte az 1950-60-as években történt a nagy változás a korábbi viselet butorzat, szokások, családszervezet megszűnése.

A magyar és horvát nők, mint a hagyományok hordozói Dél-Somogyban
című előadás vázlata

A referátum Dél-Dunántul egyik leghagyományőrzőbb vidékének, Belső-Somogy déli-délkeleti részén található, két néprajzi csoportjával foglalkozik. Az egyik a református magyar, viszonylag jómódu, folyamatosnak tekinthető lakosságú Rinya menti községek együttese, a másik a Lakócsa, Pótony, Szentborvás, Tótujfalu, Drávasztára, Felsőszentmárton horvát nemzetiségű, valamivel szegényebb, tisztán katolikus és csak a XVIII.század közepén betelepült falvak népessége. Míg a vidék magyar falvai a XIX.század végéig - a megye más tájaihoz képest erősebben kötődtek korábbi hagyományaikhoz, a Lakócsai és környéki horvátokról ez még a két világháboru közötti időszak^{ban} is elmondható.

A vizsgálat időpontjául a szerző a XIX.század végét, a XX.sz.elejét választotta. Az eredet és átvételi kérdések mellőzésével olyan jelenségcsoportokat emel ki, melyek mindkét néprajzi egységnél megtalálhatók, melyeken keresztül a nők a hagyományőrzésben betöltött szerepére rá lehet világítani. Látszólag azonos jelenségek, mint a nagycsaládi szervezet, a szőttendiszek korjelző szerepe, a fehér gyász, a lakószoba sarkos elrendezése mindkét népességnél

számos variációval és egymásétól eltérő vonásokkal maradtak fenn.

A nagycsaládi szervezetben, illetve olyan együttgazdálkodó kiscsaládoknál, ahol a tulajdonos gazda és felesége irányításával családos öccsük vagy gyermekük is "egy kenyéren éltek", kiváltságos helyzete, döntési joga a gazda feleségének volt egyedül a nők közül. Így pl az ételre szánt készletek beosztásában, az ételek előállításában, a női munkák irányításában, a család ruhatárának beszerzésében, az unokák nevelésében stb.

A vizsgált területen az asszonyok munkakörébe tartozott, hogy a kender mellett lent is termeltek, és nemcsak a szövéshez szükséges fonalat állították elő, hanem maguk szőtték is a vásznat mind a horvátoknál, mind a magyaroknál. A lakást és testet fedő ^{vászon}textiliáknak reprezentatív szerepéhez hozzá tartozott az is, hogy pl. magyaroknál /reformátusoknál/ a halott korát, horvátoknál nemcsak a halott korát, de az élők korát is jelezték beleszött mintájuk színével.

Hasonlóan jellegzetes néprajzi vonása a területnek, hogy fehér vászonból való vászon és kiegészítő textiliákkal mutatják a nők a teljes gyászt református magyaroknál éppúgy mint a katolikus horvátoknál. A horvátoknál viszont következetesebben mutatkozott meg a félgyász betartása és a gyászból való kivetkőzés átmenetei.

A lakószoba elrendezésében is számos azonosság adódott a főbb, lényegesebb butorfélék elhelyezésében mind a magyaroknál, mind a horvátoknál /pl.sarokpad, asztal, ágyak, u.n. sarkos elrendezés, hogy a szoba közepén esetleg dolgozni le-

hessen/ főként női munkák:fonás-szövés, tollfosztás/.De
más kisebb kiegészítő butoroknál, pl vallásra utaló tár-
gyaknál, szobabeli textiliáknál lényeges eltérések adód-
tak, melyeknek fenntartásában a szobát rendben tartó nők-
nek lényeges szerepe volt.

Knézy Judit